

Vladimir Levstik.

Svoboda!

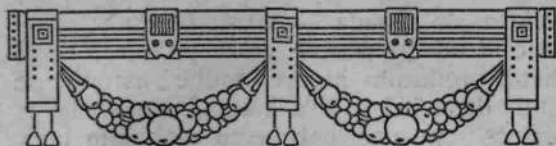

*Mhm... Štirideset let, pa štiri-
deset let... svojimi znanji
Franki Vladimir Levstik*

V. Levstik, Ljubljani, 1910.

Založilo „JUTRO“. — Natisnila Učiteljska tiskarna.

I.

Ropot življenja, surova borba sebičnih dni, gnet izkoriščanja, kletev tlačene trume — v katerem hipu večnosti, kar je leži za nami, vas ni preklinjalo boječe srce? V kateri minuti ni prosilo pokoja, da bi čisto in neskaljeno izzvenela vsaj ena drobna kitica v čarobni pesmi sladkih, skritih sanj? In vendar je ves vesoljni svet podoben krajini z mrtvo zemljo, globokim nebom in živo, rodečo in prerajajočo se naravo: s pokojem se napovedujeta samo smrt in nevihta. Kadar pa nastopi tista vroča, svinčena tišina, in zaječi polje pod nepremičnimi žarki, in umolknejo hiše in ulice v strahu in trepetu, in zamira srce v le napol jasni slutnji orkanov, ki imajo rušiti, groma, ki pride bičati besne konje blaznosti v galopu čez goste trge in zbirališča tja tik pred tihi oltar cerkvâ in v svetišče domače izbe, in bliska, ki se obeta, da razbrizgne po vsem širokem obzorju neizčrpno kri požarov od

vztoka do zapada — takrat bi vsaka misel kričala od tajinstvene groze pokoja. — V tistih predurjih krvave sodbe narodov se čuti duša kakor živa krogla, izpuščena iz držeče roke nad neizmerno globokim brezdnom, v onem brezumno kratkem trenutku, ki otvarja vrtoglavo drevenje navzdol.

In prav ko se je imela izpolniti ljubezen Jakoba in Mare, je k prvemu iztegljaju rok, k prvemu objemu, k tistemu pozdravu sreče žejnih ustnic, ki ga je sanjala opojna smešnost zaljubljenih hrepenenj v dnevih in nočeh brez števila, zagrmelo molčanje sveta svoj prvi preteči obet. Dvoje duš, ki sta se v razplamtelem žaru zdeli veliki kakor neizmernost sama, je mahoma spoznalo nad seboj in pod seboj, pred čelom in za petami, na desni in na levi orjaško škripanje sil, ki jih včeraj ni bilo, ker so se šele danes zavedle in izpregovorile. Mogočni organizem mase se je premaknil ter se spustil v obrat, razbeljena kri se je s šumenjem zagnala po njegovih žilah in tirjala sleherno živo celico v telesu za svojo slepo, zapovedi življenja edinega brez mrmranja vdano last. In tisti dve celici, dve duši, ki sta se zdeli neizmernemu Bogu enaki v svoji ljubezni, sta začutili svojo majhnost in žezlo celote nad seboj. Lic se je dotaknil plapolajoči ogenj dobe; tisti hip je zbolelo v srcu, napol še kakor strah pred izgubo raja, napol že kakor sram

otroka, ki se je iz prijetnih iger nenadoma vzdramil in spoznal, da je odrasel. In vse, kar sta si bila obljubila, da se združita za večnost, sta storila z umorjeno zaspanostjo, kakor nosi težak na molu svoje breme v soparici in med jeznim sijanjem zemlje in neba.

Ko je teden dni po zaroki Jakob pokazal Mari nakupljeno pohištvo, je bila majhna otroška posteljica vmes: Tako silno je vsa leta svoje puste borbe za hipec srečnih sanj hrepenel po otroku! Rodil bi kri iz lastne krvi, ustvaril iz potrnosti in zagrešenosti lastnega življenja novo, neobsojeno, neopredeljeno bodočnost, čuval jo in negoval, vodil jo na pot do blagrov, ki jih on ni dosegel, in jo v uri svoje smrti gledal pred seboj, nesmrtno oporoko ploduzmožnega potomca ob koncu lastnega življenja. Okusil bi sladkost vseh sladkosti, kakor kadar udari sekira drvarjev po deblu stare jablani in mora jablan pasti, ali kroginkrog po jesenski travi se žare zrela jabolka s krepkimi črnimi peškami v srcu, in drevo odmeva s svetlim zvokom in blagoslavlja neuničljivo kal: blagor njim, ki umirajo plodoviti, kajti večno živi življenje v vsem, karkoli je rodilo na svetu... In ljubil je Maro predvsem zato, ker so njena zdrava ledja obetala spočeti močnega človeka, in ker v njenem srcu ni bilo lastnosti razen krepkih in dobrih, da bi jih

podedovala duša otrokova; in ko je kupoval pohištvo za novi dom, se je spomnil najprej lepe, široke postelje, ki v snežnem blestenju perila vabi k plodovitemu objemu, in majhne, majčkene posteljice, kjer bi spala še neustvarjena večnost svoj prvi, sveti sen . . .

Mara pa je žalostno povescila glavo ter dejala Jakobu:

„Kdo ve, ali se v tej postelji kdaj objameva ti in jaz?“ Čez hip molčanja je dodala tiše: „Kdo ve, če ti kdaj povijem otroka?“

Jakobu se je zadrlo v srce otrovano želo; hotel je odgovoriti, z boleščjo je začutil, da bi moral reči besedo, ali na ustnicah je tiščalo kakor jeklen zaklep. Ko pa so obešali prve revolucionarje in klicali spričo neprestanega in čimdalje nevarnejšega vrenja vse rezervnike iz inozemstva pod zastave, je zaslutil slutnjo Marinih besed; zjutraj v poldremotici ga je vrgla iz postelje, da je blodil ves dan po mestu, oči povešene, roke v žepih, obraz bled in v gubah blazne skrbi, kajti prvokrat se je bil zbal za svoje življenje.

Tri dni kasneje pa je pregovoril Maro, da je šla z njim na stanovanje.

„Česa bi rad od mene?“ je vprašala pod stopnicami; njene oči so bile rosne in so sijale s čudnim bleskom.

Jakob je zardel v obraz; žile so se napele, usta so se odprla kakor v krču, ali glas je bil hripav od osuplosti in ves nepodoben besedi. Trdo je zagrabil Maro nad komolcem, in šele čez minuto je izdaval:

„Čuj . . . Ti — veš, ti veš . . . Mislil sem, glej . . . Človek ne ve, kaj prinese jutrišnji dan . . . In če ne bi imelo biti nikoli — niti poroke, niti življenja v zakonu, sem dejal . . . in ti moraš, ker je prav in dobro, in ker je bolje tako.“

Zdaj je Mara vedela, kar je slutila že prej, in kakor nemo jagnje se mu je dala vesti za roko, in ko sta bila v sobi, se je slekla, ne da bi jo povabil, ter je sama legla v posteljo, ki jo je bil Jakob pripravil, da bi mu v njej spočela otroka.

Nekaj strašnega jima je kovalo v sencih med taktom tistega objema; to ni bilo pijano darovanje strasti, bilo je, kakor da bi udje jekleneli ob svečanem naporu obupne volje. Ko pa so se razklenile roke in sta lici zasijali v hvaležni krasoti utešenja, je sedemkrat po vrsti sunkoma udaril z ulice drobni pok samokresa: visok državni dostojanstvenik se je peljal v kočiji na kolodvor, in na tistem kraju je planil iz množice bled študent, zavihte! se vozu na stopalo ter izpalil gospodu svoj browning štirikrat v prsi in trikrat v obraz.

Še tisti večer je tekla kri v potokih, so treskale bombe, ropotali krogljemeti v

besno množico, so se lomili bajoneti v prsih upornikov, pripenjaje jih k nasipom naglo postavljenih barikad. Po ulicah je nastala tema, v kateri so namesto izruvanih svetilk sijali samo nebotični zublji zapaljenega plina in požari javnih poslopij; tuintam je dinamit z glušečim pokom razoral ponosno pročelje, kakor da bi se opiral Samson z orjaškimi ramami in rušil domove zatiralcev. Kajti Samsonu-narodu so bili v sužnosti porastli lasje; stresel se je v neizprosnem gnevu in zdivjal s krutostjo jetnika, ki mahoma sam postane sodnik o življenju in o smrti. Z nenasitno žejo je požiral sladko kri uničenja, ne čuteč ran, ne plašeč se smrti, podiran od svinca in jekla, trgan od granat na rdeče cunje, umiraje s slepo hrabrostjo mase, ki se čuti, da je ena duša v milijonih src, in ve, da je neizčrpna in da bo neuničena vkljub Bogu in trinogu, dokler se znoji le dvoje čel, in se le ena dlan pokriva z žulji, in pada le eden biser očetovske rose v rodovitnost materinskega krila. Nov prapor, prapor naroda, je zavihral na barikadah in na zavzetih poslopijih; okrog njega pa so vstali divji psalmi upora, krvoločna pesem svobode se je nosila nad množicami v blaznem poletu kakor zmaj, ki zbesnel udara iz praglobine, in je z vsegamogočno petotjo razpihaval plamene kakor valovje burnega morja na vse strani in tirala v

borbo moža in ženo, otroka in trhllost sivih las.

In ko je bila revolta po mnogodnev-
nem krvoprelitju zadavljena, je izbruhnila v
drugem koncu dežele; a tudi v glavnem
mestu se je vsak hip iznova oglašalo po-
kanje browningov, bomb in repetirk. Ja-
kobu pa je baš v trenutku, ko je vzlic svoji
miroljubni naravi in vzlic svojim človeko-
ljubnim nazorom hotel zapustiti svoj gimna-
zijski kateder in prijeti, jedva poročen, za
orožje svobode, došel poziv k vojakom.
Vlada je hotela oslabiti revolucijo s tem,
da je zbirala rezervnike pod zastavami ter
jih postavljala na severno mejo, kjer je ne-
prijazen sosed zbiral velike množine čet. In
mlada žena je v nespanju samevala v novi,
beli zakonski postelji ter čuvala pod srcem
otroka, spočetega ob rojstvu novih dni.

II.

Vojska je bila prestopila mejo ter se
po prvih bojih utaborila v gričevitem ozem-
lju: pet kilometrov v sovražnem svetu,
pettisoč ubitih, deset in več tisoč pohab-
ljencev. Žetve na polju so ležale razvožene
od topov in trêna, poteptane od konjice,
pohojene od težkega korakanja upehaneh
polkov. Molčali so zvonovi cerkvâ; namesto
njih so porohnevali topovi ter stresali
zemljo. Kmet se ni več žuril na njivah,

žanjica ni obračala svetlega srpa, nego lo-
kavo lesketanje bajonetov je grozilo nad
mrtvim klasjem in pričalo, da se je polastil
polja drug gospodar, ki žanje drugo žetev.
In v gozdičkih pokraj cest, kjer so se nek-
daj skrivoma sestajale zaljubljene dvojice,
je zdaj ležalo tuintam po dvoje mrtvih na-
sprotnikov v otrplem zapletu borbe, razšir-
jajočih smrad znoja, nesnage in gnilobe, ki
se je naglo razvijala v strašni solnčni pri-
peki; steklene oči so brezupno zijale v
solnce, kakor da so iskale Boga nad srdi-
tim nebom in pravice med krščanskimi
ljudmi, pa so našle nekaj tako čudnega in
tujega, da je ni besede, ki bi izrekla...

Jakobov polk je čuval nizek grič ter
čakal glavne bitke. Častniki so bili zdaj pri-
jaznejši do moštva, ker sta skupna nevar-
nost in skupni skriti dvom oklepala vse
oborožene tisoče z isto bridko vezjo.

Vedel pa ni nihče ničesar: niti kdaj
napoči težka ura, niti odkod se razsuje
smrtonosna toča; vedeli so le to, da morajo
do zadnjega moža držati svojo postojanko,
ker so bili starci v glavnem stanu izraču-
nali po zemljevidu, da je neprecenljive
važnosti in usodnega pomena. Vojaki so
bili lačni: kuhati niso smeli, da ne bi z
ognjem opozarjali neprijatelja na svoje šte-
vilo. Jakob in njegov tovariš, suhljat, žilav
delavec, sta ležala drug ob drugem v
grmičju in polglašno govorila.

„Danes nas pogine mnogo,“ je menil tovariš. „Ko sem prej zadremal, se mi je sanjalo, da stoje pred nebom črni volkovi, veliki kakor gore, in srebljejo kri iz širokega jezera . . . Nato se je prikazalo iz krvi vse polno rok in človeških ust; roke so krilile v krčevitih prijemih, iz ust pa je prihajal strašen glas, napol grom, napol krik in ječanje, izprva polagno, potem silneje, nazadnje v takšnih viharnih vrtincih, da so se zamajali oblaki neba. Volkovi so dvignili glave in nastavili ušesa; od gobcev se jim je še cedila kri, in njeni curki so udarjali v jezero s petjem besnih krogljemetov. Strah in groza sta prijela volkove, trepet je šel po kosmatih životih; odmikali so se od krvavega jezera, in mahoma so se vrgli naokrog, repove stisnjene po trebuhih, in so tuleč zdirjali v temno obzorje. Takrat so izginile roke, zaprla so se strašna usta in so se skrila pod gladino; a kri je skopnela v trenutku, in na dnu se je prikazala obdelana plan, kjer se je v vetru prelivalo žito kakor zlata reka . . . Odnekod so zapeli zvonovi večerne vasi; slika je razprhnila, in zbudil sem se . . .“

„Ali se bojiš?“ je vprašal Jakob. „Mene ni več strah; ko sò prvokrat zagrmeli topovi, sem ostudno trepetal; zdaj so oči kakor mrtvo steklo, ušesa kakor gluha. Smrti se več ne bojim . . .“ In spomnil se je otroka, ki ga je bil pustil pod ženinim

srcem. „Toda drugačen je moj strah; tisti dan, ko so se prvič prikazale ploščate čepice, takrat tam onostran železnice, in smo otvorili ogenj, me je zares prijela zverinska strast: pomeril sem dobro, izprožil in zadel. Človek s čepico na glavi in s puško v rokah, ki sem bil pomeril nanj, je čudno pokimal z glavo, razprostrl roke, pokleknil med tračnice ter padel še tisti hip z obrazom po zemlji. Jaz pa sem zdajci začutil v srcu nekaj ledenega; usmiljenje ni bilo, to ne, tisto mine ob prvem vonju smodnika. Toda spoznal sem tako jasno, kakor nikdar prej, kadar sem v mirnem času razmišljal o vojnah naše dobe, kaj se pravi brez zmisla in namena ubijati bližnjega“.

„Ali si že kdaj ubijal?“ je vprašal tovariš s čudnim, hripavim glasom.

„Nikoli prej...“

„A jaz — sem... Moram ti povedati. Ženo imam in otroka sem imel; umrl je, ona pa gnije v bolnici. Bilo je leto dni po poroki; novi dom stane denarja, in jaz sem se odiral v fabriki ves božji dan do večera in mislil le na soboto, ko prinesem zopet svoje beliče domov. No, ženska je slabe duše; tačas se je prislinil potepuh — oficir je bil, ki je stanoval v prvem nadstropju... Ona je bila noseča, in nenadoma sva obolela obadva, ona od njega, jaz od nje. Dotlej nisem poznal bolezni; bil sem ji tudi zvest, in zato si dolgo

nisem mogel verjeti. Le polagoma me je prepričal tisti satanski sum . . . Takrat sem si prisegel natihem: Bog se ga usmili, kdor je bil; ako ga ne ubijem, ne bo moja krivda! Nehal sem delati v tovarni, samo da sem mogel vohuniti in poizvedovati; da sem mogel dajati ženi denar, sem vlomil in ukradel. In kako sem ga zasledoval: sam satan ne lazi tako okrog izgubljene duše! Nato, ko sem vedel, sem iztaknil vzrok za preselitev; tisti večer pa sem se splazil kakor mačka po žlebu skozi odprto okno njegove spalnice, ter se skrila pod posteljo, in ko je prišel domov ter je legel, sem planil izpod postelje ter ga zadavil pijanega, kakršen je bil. Zbasal sem ga v njegov lastni kovčeg in ga spravil v svoje stanovanje; nihče me ni opazil. Tam sem skrila kovčeg in moža v omaro, in drugi večer, po prihodu v novo stanovanje, sem ga pod noč naložil na voziček ter ga odpeljal iz mesta. Pri zapuščenem ribnjaku ob gozdni stezi — živa duša se ne potika tam okoli — sem ga zvrnil v najglobljo globino; v kovčegu je bilo toliko kamenja, da tisoč let ne pride na vrh. In voda je tam čisto temna, vsa črna, črna . . . sam Bog iz neba ji ne bi dogledal na dno . . . Žena ni opazila, nihče ni sumil: če človek premišlja tri dolge mesece, že vé, kako mu je storiti. Lumpa itak pogostoma ni bilo domov; pogrešali so ga šele čez tri dni, in ko se je

izkazalo, da je poneveril pri polku mnogo denarja ter ponaredil dve menici na ime svojega očeta, je ostalo splošno mnenje, da je ušel v Ameriko“.

Jakob je poslušal; toda v brnenju zmedenih misli je razumel le toliko, da je tovariš moril iz maščevanja. Ko je umolknil, ga je vprašal počasi, s trezno poudarjajočim glasom:

„Ali ti je bilo žal? Ali te je tisti dan ali kdaj pozneje pekla vest?“

„Niti za minuto, niti en sam hip življenja! Tako srečnega, tako zadovoljnega, tako lahkega sem se čutil po dejanju, da se mi zdi, povedal bi ga Kristu samemu, če bi me vprašal po dobrih delih na sodnji dan.“

„Tudi mene bi ne pekla vest, bogme, tudi mene ne bi! Nikdar, nikoli, niti za hip, kakor si rekel . . . Vem, da bi mogel ubiti vsakogar, kdor bi strupil moje življenje, če bi ostal na svetu: človeka, ki bi mi zapeljal ženo, oskrnil otroka, onesrečil očeta in mater, porušil dom ali ugrabil kruh zame in za moje . . . Čemu ne? Za dolžnost bi si tudi štel, ubijati bližnjega, če bi grozil svetinjam, ki so mi svete, kakor kri in duša: jezik matere, zemlja očetov . . . Toda premisli! Tu so diplomatje skovali spletko, ministri so se zmenili ob smodkah in šampanjcu, bankirji in veliki trgovci so se polakomili dobička, pa so

dali žlahtnim škricem in beričem posojila, ki jih naj ne plačujeta bankir in minister, nego delavec in kmet, ki nimata bogastva razen žuljavih dlani. In zdaj pojdi, trpin, vzemi puško in sabljo ter ubijaj, streljaj drugega, ki je trpin kakor ti, samo da ga ne goljufavajo tvoji ministri, ne izsesavajo tvoji bankirji, nego njegovi! Ubij ga, ki ti ni storil ničesar, daj se ubiti njemu, ki mu nisi skrivil lasu na glavi — zato, da se zrede židovski kupci, zato, da dobi par bebastih ministrov zlate redove! Ubijaj ga, saj ti lažeš, kadar praviš, da si krščanski človek s sveto dušo v prsih, ti lažeš in grešiš, kadar zahtevaš spoštovanja in svobode: Bog daje oblast in pravico le tistim, ki delajo s teboj kakor z nemo živino!“

Jakob je premolknil: vsi udje so mu trepetali, od senc so mu vzlic hladnemu jutranjemu zraku curljali strupeni biseri znoja. Izpljunil je gosto slino, ki se mu je bila nabrala v ustih; nato je nadaljeval:

„In to je tista strašna brezmiselnost te vojne . . . Iz usmiljenja, ne, in ne iz sočutja, pač pa od studa pred glupostjo mi trepeče duša in roka, kolikorkrat izpalim strel. In Bog ve, da nisem pomeril niti enkrat, odkar sem ubil prvega nedolžnega človeka. Toda kroglje blodijo, mimo cilja leté, leté vse v enomer dalje — in kdo ve, če ne leži tam zadaj za svojim grmom

drug človek, ki prav tako preklinja to zločinško in glupo divjanje in prav tako hrepeni po miru, po ženi in po detetu kakor jaz? Ta strah mi trga srce in mi orje kakor s plugom po prsih, strah pred nezmyslom, ki mi ga ukazuje železni gnet krivčnikov. Če bi vedeli, zakaj umiramo, zakaj ubijamo; če bi imeli kaj maščevati! Maščevanje je sladka in sveta reč, kadar gre o višji pravici, toda boj brez pravice in maščevanja . . .

„Tako sem se jaz maščeval,“ ga je prekinil nesrečni človek ob njegovi strani: „In ko sem storil svoje dejanje, v tistem trenutku, ko sem stisnil prste okrog vratu oskrunilca svoje žene in svojega nedolžnega, še neporojenega otroka, sem vedel, da mi je maščevanje dolžnost. Ali spoznavaš ti dolžnost maščevanja?“

„Saj si slišal moje besede!“

„Slišal sem jih.“ In glas grešnika je mahoma vzrastle in zadonel kakor opomin proroka. „Kdaj pa si tudi spoznal sveto dolžnost ljudstva, maščevati svoje zatiranje, svojo oskrunjeno čast in svoje poteptane pravice?“

Jakobove oči so se odprle na široko; po izkušnjah in dvomih, ki so ga bili spremljali križem bojišč, mu je zdajci zasiljala trda misel in neizprosno spoznanje: zažarelo je kakor večni kres, ki dvigne svoj plamen na vrhu gore in ima svetiti

oblakom in kruti zemlji skozi vsa stoletja bodočnosti.

Redka zarja na vztoku je bila razgrnila svoj plašč in obleдела v sveži jutranji svetlobi; visoko med vejami bližnje lipe se je izpozabil nedolžen ptiček in je zavriskal čez morišče. Veter se je vzdramil med listjem, rosa je poškopila puške, telečnjake in lica nesrečnikov, upadla od blaznih dvomov in od brezmiselnih muk. Nekje med hribi se je oglasil rog; megla je odletela iz doline in pokazala v daljavi oprezno premikanje vojaških čet.

Ta hip se je zazibal zrak in vztrepetal kakor globoka voda, ki ji padec težke grude skali zaspani pokoj: strel iz topa je zagrmel v molčanje, in prva granata je žvižgaje zletela preko glav. Sledil je drugi grom in tretji; Jakob je začutil na plečih solnčno gorkoto; takrat pa se je raztrgal nad vojaki glušeč tresk iz neposredne bližine: prva granata je bila storila svoj namen, in ko se je Jakob ozrl, je ležalò namesto delavca ob njegovi strani drgečoče truplo, ki je stresalo čreva iz razparane strani . . .

III.

Tako zelo so bili obtopeli živci bojnikov, da nihče ni čutil strahote krvave igre, ki je besnela naokoli. Da je takrat prišel človek, tuj vsemu temu početju, iz

mirnega kraja, od žene in otrok, in z nasičenim želodcem, bi bil ostrmel v trepetu; ne bil bi mogel razumeti slike pred seboj, in nemara bi bil umrl od groze: ne nad krvoprelitjem, ne nad divjanjem ljudi, ki so se slepo in brezvestno pobijali brez medsebojne krivice, nego zato, ker ne bi bil mogel zaznamovati z jasno mislijo niti enega v tem vesoljnem kaosu vtiskov; življenje bi bilo zbežalo, ker bi bil odrekel um. Vse obzorje, zamejeno z gozdnatim gričevjem, se je bilo obrobilo z ognjenimi žreli topov, ki so zlivali svoje grome v nepretrgano rjojenje, kakor da sta se zasovražila nebo in zemlja, in zdaj rohnita drug drugemu smrt in pogin. Zdelo je, da se zibljejo tla v krčih sodnjega dneva; in z bližnjim in z daljnim grmenjem kanonade se je družilo prasketanje pušk, drdranje krogljemetnega ognja in treskanje granat, ki so padale med vojake kakor uničujoči utrinki razbitih svetov. Po vsem obsegu širnega bojišča so se kadili požari; plamenele so hiše in vasi za obzorjem in v neposredni bližini. Ali zrak te usodne pokrajine je bil dotorej ves zgolj ogenj, da jih oko skoraj ni zapazilo v splošni pijani napetosti živcev in čutil. Vonj, ki je grizel nosnice, ni bil po zemlji, po solnčni, s cvetjem presejani travi, niti po vabljevem dimu kmetskih koč, nego po razbrizgani krvi in po še gorkem mesu raztrganih teles. Kar pa je zibalo duše vojakov, ni bil strah:

bila je blaznost, ki je carovala nad moritvijo ter jo vodila z okrvavljenim žezlom.

Jakobov polk je še vedno ležal na svojem griču. Kako dolgo, ni vedel nihče. Solčna obla se je bila dvignila za hrbtom in je pripekaje prepotovala cesto do pol dneva; žarki so žgali tako vroče in neizprosno, kakor da bi bili otrovani z demonsko zlobo. Znoj je lil v potokih, kri se je parila na suhih grudah in črnela; mnogo vojakov je ležalo nepremičnih na obrazu, in ni se videlo, ali so živi ali mrtvi. Zemlja je bila razbeljena, jeklo pušk je žgalo kakor ogenj; in med neprestanim padanjem krogel so gledale oči, potuhnjene za debli in kamenjem pošastno odletavanje trupel, udov, cunj in orožja. Ni ga bilo človeka na tem prostoru, ki se ne bi bil rajši zapodil z naperjenim bajonetom v gotovo smrt, kakor pa prenašal strašno negotovost: solnce se je že zdavnaj spuščalo k obzorju, toda zdelo se je, da ni šele osem ur, marveč tisoč in tisoč let, odkar traja divjanje in odkar leže vojaki brez boja, brez enega samega strela na postojanki ter izlivajo svojo kri v to zemljo, ki je baje usodne strategične važnosti. Nikomur se ni smililo življenje; toda sama neizpremenjenost položaja, sama negotovost, kdaj zmasti krvava pest tega in onega, je povzročala v dušah takšno peklenko bol, da se z gromom kamonade in s tresketom pušk ni družilo zgolj

ječanje ranjencev, nego tudi blazno tuljenje živih in zdravih. Toča železa je bila tako srdita, da sanitetniki skoraj niso mogli odnašati zadetih: tu in tamkaj so jih kosile razstrelbe z ranjenci vred.

Jakob se je oziral izza debla stare lesnike; po čelu mu je curljala kri: drobec granate ga je bil oprasnil na temenu. Ali živi še tretjina tovarišev? To vprašanje si je zastavljal povsem mirno, brez sočutja in brez groze: ta je bila dotorej ovladala nebo in zemljo, da je bil vsak posamezni človek le še del preplašenega vesoljstva, ki se ni zavedal, kako drhti on sam v njenem ogromnem trepetanju.

Vsi obrisi so migljali v solnčni luči; oči pa so bile kakor pijane in niso videle ničesar. Kako je bilo mogoče, da je vzlic temu tisoč in tisoč krogel udarjalo v svoj cilj?

Jakobu se je zopet vrnila misel:

„Zakaj se dajemo moriti? Kdo nam brani, da vstanemo in se vrnemo, odkoder smo prišli? Če bi vstali vsi do zadnjega, kolikor nas je, in vsi oni, tam na sovražni strani — kje je na svetu sila, ki bi nam mogla zapreti pot? Ako se koljemo in žrtvujemo kri in zdrave ude, potem rajši tam doma, za svobodo, za zrak in solnce, ne pa tu, na tuj ukaz . . . Ah, podaviti jih vse, nečlovečnike!“

In glej, kakor da je grmenje boja uganilo njegov srd in ga razneslo do slehernega ušesa in v sleherno srce, je zakričal daleč od njega hripav glas:

„Pustimo jih tu, naj se sami pobijajo! Vrag sam se naj nastavlja, ko ne ve, odkod leti toča . . .“

„Naprej ali nazaj!“ je povzel drug glas tik za Jakobovim hrbtom. Poročnik se je ozrl in zakričal; a že je zarjul tretji glas — ne eden, ne dva, bil je cel vrtnec hripavih, žejnih, brezupnih in srditih glasov:

„Nazaj, nazaj! — Kje je tu, tista domovina? Kje jo imate, satani? Kaj je domovina? Vaši ministri in generali? — . . . Ne boste nas gonili v klavnico: nazaj, bratje, nazaj, komur je glava draga!“

Skoraj da je zaorilo glasneje kakor nenasitna jeklena žrela baterij.

Majhen prostak je vstal in razprostrl roke, očitno brez uma:

„Krvoloki, trinogi, bratomorilci! Pred Bogom in pred ljudmi vas vprašam: ali vas ne sodi vest? Kje, bogokletniki, je domovina, ki poginjamo zanjo? Ali moja njiva ni domovina? In moja hiša, moj stari oče, moja žena, in mojih sedem otrok!“

Tisti hip je treščilo predenj; izginil je v ognju in gromu kakor prorok in svetnik. Toda glasovi niso odjenjali . . . Morda sploh niso bili resnični glasovi; morda jih je slišala le Jakobova do blaznosti razbi-

čana domišljija, ko je gledal strašno vznemirjenost moštva. In mahoma je začul sam iz svojih lastnih ust:

„Ko vam je tam doli, doma, prišlo na um, da ste prijeli puško za domovino, za vašo pravo in resnično, so nagnali brate nad vas, da so vas obešali in streljali...“

In že so vstajale vrste kakor valovi pod burjo, zredčene pač do polovice. Kravave in prašne postave so se dvigale od tal in se v diru spuščale nazaj, navzdol po bregu griča. Sovražnik je moral opaziti gibanje, kajti besnost njegovega ognja se je podvojila, granate so padale kakor hruške, in ves tisti grič je bil namah poln grmečega ognjenega snopovja, ki je vstajalo iz tal, uničevalo in izginjalo. Toda panika v polku se ni dala več zadržati: zadeto in nezadeto, vse je drevilo navzdol.

„Kanalja! Nazaj in na tla!“

Mlad poročnik jih je hotel ustaviti z golo sabljo, a jedva je kriknil, že mu je treščilo na glavo kopito puške, da je padel pod bežeče noge.

Deroč hudournik se je zapodil po bregu navzdol, podiraje vse, kar mu je stalo na poti, gazeč ranjence, zasipaje svoje lastne brezumne valove poblaznelih ljudi. Šele zdaj je bila v vojakih oživila človeška narava; zdaj šele, ko je bila raztrgana strašna spona nepremičnega ležanja pod smrtonosnimi streli, se je obujal v srcih

brezmejen strah za življenje in je stala pred dušami jasna gotovost, da je zločin žrtvovati ga in prelivati tujo kri brez zmisla in lastnega nagiba. In vsi, ki so videli poginjati tovariše od te grešne in glupe pokorščine, vsi oni tudi, ki so sami krvaveli od ran, vsi do zadnjega — ves polk se je penil od besnega gneva nad tistim trdim ukazom, ki je tiral nekrive tisoče v klanje. Ko so pridrevile prve vrste na vozno pot ob znožju griča, se je pokazala rejena postava polkovnikova na dolgonogem rjavem konju. Polkovnik in nekaj častnikov je planilo bežečim naproti. Njegov obraz, ki je običajno bruhal grom in strelo, je bil danes ves bleđ in prepadel. Surova usta so mu drgetala pod ščetinastimi sivimi brki, in bolj kot prošnja se je slišalo nego kot ukaz:

„Nazaj, otroci, nazaj! Vrag vas deri — ne sramotite zastave!“

In že se je prikazala zastava, dvignila se je nad bežečim polkom in zaprosila s svojimi otemnelimi, pač stoinstokrat prestreljenimi cunjami; tista zastava, za katero je padlo morda že tisoč krepkih in zdravih ljudi, gnanih v boj od slepih predsodkov in od krivične samohotnosti. Zastava, prekinprek poškropljena s krvjo posvečenih moritev! Žalostno je zavihrala v otrovanem zraku, kakor da bi prosila:

„Ne sramotite me, ne zapuščajte domovine!“

In v tem hipu je bil tudi Jakob že ves pod bičem občega besa. Oči so mu zatemnele, ko je nenadoma zagledal nemo opominjanje tega znamenja krivične sile: zastava mu ni bila več mrtva cunjca, ni mu bila znak iznajdene časti — ne, predstavljala mu je vso predrznost trinoštva, ki je sebi edinemu in samo za svoje izžemalske koristi pridržalo pravico do zločina. Kakor z živim bliskom ga je prešinilo neizmerno sovraštvo do nje.

„Doli z zastavo! Proč z zastavo! Po-teptajte jo!“ se je iztrgalo njegovim ustom v nečloveškem kriku. „To je zastava trinogov, jutri jo poneso v boj proti nam in našim otrokom!“

Nihče ga ni slišal: truma je kriče tep-tala naprej. Že je stal stotnik na svojem rjavcu v sredi njenega valovja, in zastava se je zamajala tik pred Jakobovimi očmi. Praporščak, visok mlad fant, je v brezupnem strmenju kričal nekaj nerazumljivega, krčevito jo dvigaje z rokami, in silil z njo zdaj sem zdaj tja. Obrnjena puška se je zavrtela po zraku in mu zmlela glavo s strašnim udarcem kopita; Jakob skoraj ni zapazil, da je bila njegova . . . Polkovnik je pognal konja naprej in zamahnil s sabljo; a mlad stotnik je dvignil samokres: pok je utonil v hrupu, toda polkovnik je spustil glavo na prsi ter izginil . . .

Kakor po čudežu je na cesti nastal iz bega urejen marš; stotnik, ki je ubil polkovnika, je stopil na čelo. V trumi se je dvignil glas in pričel peti pesem z znanim napevom; pridružil se mu je drugi in tretji glas, in kmalu je pel ves pobunjeni polk; pesem pa, ki je zaorila nad glavami, je bila pesem revolucije, so bili tisti divji psalmi, ki so živeli v Jakobovem srcu izza barikad . . .

Jakob je videl druge natikati bajo-nete; nezavedno ga je nataknil tudi on. In uporna kolona je rastla od trenutka do trenutka: vedno nove reke so se izlivale vanjo, postajala je mogočen veletok, in koder je hodila, je pojenjavalo streljanje.

Tuintam so trgale izgubljene granate krvave vrzeli v njeno maso; toda vsepovsod so prihajali novi, in vrzeli so se zapirale. Ko se je približal ovinek gozda, je mahoma nastala gneča; izza drevja se je dvigal prah pred ogromnim oddelkom konjice, ki je prijezdila v diru, na čelu ji star general z vihrajočo belo brado. Prednje vrste pehote so osupnile; toda general je dal znamenje, in konjica je obstala tik pred njimi. Vsa srca je izpreletel mogočen utrip, kakor da se je razveselila ena sama vesoljna duša.

„Bratje! Bratje!“ so zagrmeli trume.

„Bratje!“ je zaoril odgovor z one strani.

„Za svobodo!“ je viknil stari general in pozdravil s sabljo. „Otroci, za svobodo! Makar v smrt, a za svobodo . . .“

Usahnil mu je starčevski glas: svete solze so mu drle po usnjatem vojaškem licu . . .

In tako je rastel veletok; v dolini, ki je neokrvavljena in neoskrunjena od grešne borbe počivala v svojem kmetiškem miru, se je ustavil in se razprostrl kakor mogočno jezero. Trudni vojaki so se spustili na tla po travnikih in njivah; kdor je imel v telečnjaku skorjo kruha, si je tolažil glad, večina pa jih je pozabljala lakote in žeje... Širila se je vest, da so se zgodili tudi na neprijateljski strani veliki upori in da bitke ni mogoče nadaljevati, ker se čete nočejo več boriti. In zares je potihaval grom topov; zvečer pa, ko se je spuščala tema, so natelele na taborišče upornikov sovražne čete. Nehote so zgrabili tu in tamkaj za puške; toda zasvetile so se bele rute, zadoneli so klici:

„Bratje! Bratje!“

* * *

In ko se je neprespana noč umaknila jutru, je vedel vsakateri, da je vojna končana; miru ni sklepal maršal z maršalom, nego s prostakom — prostak. Na tisoče častnikov je manjkalo; nihče ni vedel, čigav strel jih je podrl. Mnogi pa, med njimi

sivolasi poveljniki, so stopili na čelo revolucionarne armade, ki se je z nezmagljivim korakom napotila domov . . . Toda ko se je izvedelo, da je tačas tudi doma izbruhnila nevihta, je Jakob prehitel svoje tovariše: skrbelo ga je skromno ognjišče, ki ga je bil pustil za seboj, Mara, ki ga je čakala v negotovosti, in neporojeni otrok, ta njegova najsvetejša domovina, njegova neumrjočnost in svobodna bodočnost, ki je pod materinim srcem čakala očetovske nege. In zato ga je nekoč zgodnja zarja zagledala kot popotnika v kmetski obleki, hitečega po prašni vodnici-cesti v rodno stran, da umrje za svojo domovino tam, kjer njegova domovina stoji . . .

IV.

Prve dni ločitve je Mara mnogo plakala po možu; nato se je potolažila s tisto lahkoto, ki je vobče lastna ženskemu srcu. Kajti ženska ljubi življenje, ljubi vsakdanji kruh, veselje — in tudi moža ljubi, a ne človeka, in zato ni zmožna večnega hrepenenja. Kdor ima na polici sentimentalne romane in slavne pesmotvore, jih najde med njimi pač mnogo, ki pripovedujejo zgodbe zvestih ljubimk in ženâ, ki so umirale žalosti po svojih dragih; pa to so le izmišljotine zaljubljenih pesnikov, in kadar je človek zaljubljen, ima vselej tisto za resnico, česar na tihem želi. — Kakor pa je

čez nedolgo ponehala prva Marina bolest nad ločitvijo, tako jo je navdajalo po možu tem mučnejše hrepenenje, čim bolj se je raztezala njegova odsotnost. Kajti izprva ni nihče verjel, da pride zares do vojske; splošno mnenje je govorilo, da veljajo pošiljatve čet samo za vsak slučaj, ker je tudi sosed nabiral ob meji vojaštvo. Vse priprave so si ljudje razlagali bolj z resnostjo občega položaja kakor pa s kakšno posebno nevarnostjo. Vest o prekoračenju meje je porušila vse dvome in kanila prvo kapljo globokega trpljenja v Marino srce.

Jakob ji je postal nepogrešljivo bitje in kakor lastna kri in meso, s tistim trenotkom, ko se je zavedla, da ga v resnici lahko izgubi, njega, ki mu prete sovražni streli, sovražno jeklo in brezmejni naporij vojnega pohoda. Misel, da se nemara več ne vrne, se je prepojila polagoma z grožnjo, namenjeno nji sami; šele zdaj je pričela spoznavati, da ji je mož opora v življenju, reditelj in branitelj mladega bitja, ki je v njenem telesu čakalo, da ga ura rojstva pokliče v beli svet. In kakor strastno je ljubila to bitje, tako goreča je naposled postala njena ljubezen do moža, tista ljubezen do moža, tista ljubezen v zakonu, ki je vsa različna od ljubezni device. Napočil je čas, ko so se ji samotne noči v novi široki postelji prvikrat zazdele strašne, prišla je prva solza, prišlo je prvo krčevito ihtenje po

daljnem soprogu. In ko je dospela vest, da so se vršile bitke, je jenjala vsakatera tolažba, je izginilo vsakatero zaupanje v lastno moč; s tresočimi rokami je segala vsak dan po časopisih, ki so priobčevali imena padlih, z očmi, slepečimi se v solzah, je iskala njegovega med njimi.

Toda obenem je tlel pod pepelom skriti ogenj upora; posadke, oslabiljene vsled odhodov vojaških čet na mejo države, se niso zdele revolucionarjem več tako nevarne, grom topov na bojiščih je obračal pozornost vlade v tisto stran. Tu intam so se dvigali plameni borbe za svobodo: čimdalje česče so pokale njene bombe, prasketanje samokresov se je pogosteje razlegalo v ropot dneva in v mir noči. In Marin strah je še narastel: tudi če se vrne Jakob zdrav iz boja — kako je mogoče, da ga vidi še kdaj v življenju, če vstane med njo in med njim, vojakom, nova katastrofa revolucije. Vest o strašni bitki, ki jo je odločil naposled vsesplošni upor vojaštva na obeh straneh, je bila poslednja, ki jo je Mara prejela z bojišča. Ne le, da ni bilo odslej nobene brzojavke več o padlih in ranjenih: Tisti dan, ko je deželo presenetil glas o neverjetnem dogodku, da so se polki pobunili in sami sklenili mir, je bil slehernemu mestu in vsaki vasi predvečer usodnih, mogočnih reči.

Noč je potekla v miru, ki je bil so-
paren od burnih slutenj. Noben glas se ni
dvignil po mestu, nobena pesem ni donela
iz pivnic na razsvetljene ulice; ljudje so se
srečavali nemo, le tuintam si slišal pol-
glasne pozdrave. Oči pa so govorile med
seboj s čudnim, vedočim odsevom, kakor
da bi vpraševale:

„Kdo si? Zvest prijatelj? Neveren
zalezovalec? Ali boš na mestu, kadar udari
velika ura?“

Nagle postave so hitele med skupi-
nami, pošepetavale nerazumljive besede in
izginjale v mraku. Zdajpazdaj je korakal
skozi množico oddelek vojaštva: orožje se
je lesketalo v sovražnem, lokavem posmehu,
a na licih srečavajočih ljudi se ni zrcalil
strah. Nazadnje se je odelo vse mesto z
ubitim pokojem, podobno orjaški živali, ki
se je naveličala dirjanja in se zgrudi ter
zaspil kakor mrtva. Le peščica zvezd je
plaho trepetala na nebu med črnimi pajčo-
lani oblakov . . .

Ali se je odprlo le eno oko, ali le eno
uho ni štelo udarcev zvona v neskončno
dolgih urah do jutra, dokler ni pogledala
prva zarja preko streh? Kajti mahoma je
bilo vse na nogah: zrak se je otresel in tla
so se zamajala od strahovitih razstrelb,
ki so v isti sekundi izbruhnile na vseh
krajih mesta, kakor da je pekel odprl svoja
podzemeljska žrela. Ponosne stavbe trino-

štva, mimo katerih je hodil človek z nemo grozo in s sovraštvom v očeh, so odprle svoje sive stene, obdale se z ognjem, prahom in odnešenim kamenjem ter se grmeč razvalile v nič. Ugonobil jih je pritisk ene same dlani; kdovekje je roka ljudske sodbe brez milosti sklenila električno žico, in dinamit je storil svojo dolžnost za svobodo. Toda šipe v oknih še niso bile nehale žvenketati od silovitega poka, ko so po vseh ulicah in trgih, in celo po vseh domovih izpregovorile puške in samokresi. Poleg sleherne straže je zrastel iz tal eden ali več ljudi, dvignila se je roka, kratek blisk je švignil iz cevi, zrak se je raztrgal rězko kakor od udarca z bičem, uniforma se je zavalila po tleh, in delo je bilo končano. Po vratih nekaterih hiš so zapele sekire; tuintam jih je odpirala bomba, tuintam ključ, zaobrñjen od znotraj: oborožene čete so udirale v stanovanja krivičnih oblastnikov in nezanesljivih ljudi ter jih odvajale v zapor. Saj je bilo dovolj prostora v izpraznjenih jetnišnicah: njih zavzetje je bilo prvo delo revolucionarnega odseka. Vse verige so zaropotale na tla, in železna vrata so se odprla na široko: Stopaj ven, siromak, in bojuj se proti krivici! Ako ostaneš živ, naj bodo pozabljeni tvoji grehi! Ako grešiš iznova — pod praporom svobode je pravica neizprosnejša, nego doslej. — Za vse izpuščene jetnike je bilo pripravljeno

orožje: komaj prosti, že so stopali v boj, srditi bataljoni maščevanja.

Vzdramile so se svečane line zvonikov; oglasilo se je tu in tamkaj, in čez minuto so vsi zvonovi mesta tulili svoj viharjni klic, ki je tirjal od vseh, naj zastavijo kri in življenje do poslednje rdeče kaplje in do zadnjega drhtljaja moči. Dan je otemnel nad škrlatnimi zarjami požarov; rdeči vrtinci so se v burnih krivuljah vzbili pod oblake, in vročina ognja se je tako močno razlila vsenaokrog, da je ogrela vsa lica Zopet je besnel na vse strani vihar splošnega uničenja, in vendar ni nikjer ječala plahost; vrisk radosti se je menjaval s streli in z zvonenjem.

„Svoboda! Svoboda!“ so klicali veli starci, gledaje z oken in izpred hiš, veseli zmage, ko sami niso mogli več zagrabit za jeklo.

„Svoboda! Svoboda!“ so kričale žene in dekleta in mahale bojevnikom v pozdrav.

„Svoboda!“ je ponavljal otrok pri materinih prsih, ploskaje z ročicami, in njegov smehljaj je žarel, kakor da bi razumel: zdaj se obračajo dnevi v novi vek . . .

Na vogalih so se mahoma pojavili pisani lepaki:

„Državljeni! Ura osvobojenja je tu; armada je govorila; čas je za vas, da izkažete domovini zvestobo!“

„Državljeni! Vsa javna poslopja, vse zaloge orožja in streljiva, vse ceste in že-

leznice, vsi poštni in brzojavni uradi, vsa skladišča živil so v rokah odbora javne blaginje. Ako stoji vsak državljan v boju na svojem mestu, je svoboda nepremagljiva, nihče vam je ne more iztrgati!

„Državljeni! Odbor javne blaginje odstavlja krivično vladu, izroča vse sovražnike svobode smrtni kazni, in proglašča republiko. Dokler ne nastane v deželi mir in red, in dokler niso strte čete uzurpatorja, vlada v imenu republike diktator general R . . . ; vsaka nepokorščina do njegovih ukazov in proglasov se na mestu kaznuje s smrtjo. Javni uradi poslujejo dalje pod nadzorstvom diktature, izvzemši sodišča, ki se nadomesté z vojaškimi.

„Državljeni! Vsak moški od 13. do 65. leta je pod neposredno smrtno kaznijo dolžan nositi orožje in dolžan, da se javi k legijam republike; enako se pripuščča k prostovoljni vojaški službi vsaka državljanica, ki ni noseča ali doječa. Tiste državljanke pa, ki se ne javijo k legijam, so pod neposredno smrtno kaznijo dolžne služiti vojski s postrežbo ranjencev itd. po odredbah, ki jih od slučaja do slučaja objavi diktatura.

„Državljeni! V resni uri ne pozabite, da je umreti za domovino najsvetejša dolžnost in prva pravica vsakega državljanca.

Za odbor javne blaginje:

Diktator general R . . .“

V trenutku se je nabral narod v smrtnonevarnih gnečah okrog lepakov; ljudje so govorili, da je odsek javne blaginje nabil enake oglase tja do najskritejšega kotička gorske vasice, in da je v tem dogovorjenem trenutku vse ljudstvo na nogah, vse ljudstvo pod zastavami. Mogočna pijanost je zibala vsako dušo, vročična radost je zvenela iz slehernih ust, mešaje se z željo po boju in maščevanju; kakor se naznanjajo strele nevihte z divjo burjo, ki zahrumi po holmih in dolinah ter ruva drevje s koreninami iz črne zemlje, lomi veje tisočletnega ošabnega hrasta, ruši strehe človeških bivališč in drobi orjaške ladije na pečinah ob morju, tako se je razpenilo ljudstvo v tej svoji veliki minuti. Besnost množice se je v prvem trenutku zadovoljevala z vsem, kar ji je padlo v roke, samo da je mogla razdirati, drobiti, tretiti, teptati, uničevati. Kamenje pouličnega tlaka je bilo namah izrito iz tal, in namah — zdrobljene vse šipe v domovih nezanesljivih meščanov; nato je udrla truma v veže in po stopnicah. Na ulice je zagrmelo razbito pohištvo, so padala z zamolklimi udarci krvava trupla napol oblečenih ljudi, moških, ženskih in otrok brez izjeme. Ob opustošenih hišah in v njihovo notranjost pa so begale ženske in moške postave s petrolejnimi vrči v rokah: širok brizg tekočine — blisk užigalice — in plamen je razprostrl

svoje požrešne zublje ter napolnil okolico s črnim dimom in s peklenko vročino. In nihče ni branil množici: narodova volja, kadar se dvigne, ena in edina iz vseh tisočev src, je sveta v vsem, karkoli stori, pa bodisi še tako strašno, še tako krvavo.

Toda glas je prodril skozi divje valove uničevanja:

„V boj! K orožju!“

„V predmestjih se streljajo . . .“

„Dvoje vojašnic se brani: konjiška in strelska . . .“

„V boj! Orožja nam dajte! Orožja!“

„Orožja! Orožja!“ je odmeval ves vulkan pobunjenega mesta, da je zemlja trepetala od groze. Toda vihrajoči stebri krvavega plamena so se še veseleje pognali v nebo in še bolj divje grizli poslopja, kakor da bi hoteli govoriti narodu: Ničemur ne smeš prizanašati, uničiti moraš vse do zadnjega prahu, kadar spoznaš, da je stara hiša slaba in da treba postaviti novo na njenem mestu!

In že so drle po ulicah čete s puškami na ramah, pasove s patronami obešene čez prsi. Nihče ni vedel, odkod se je vzelo toliko smrtonosnega jekla: kakor da bi vsaka klet, vsaka skrita jama in sleherna špranja na podstrešjih hiš bruhala iz sebe repetirke, bajonete, sablje in samokrese. Bilo je ljudi, bogatih dovolj, da so nako-pičili orožja zase in za druge; bilo je takšnih,

ki so s svojimi ženami in otroci vred pri-
stradali puško na šest strelav, patrone in
ostro rezilo bajoneta; bili pa so tudi drugi,
čisto revni, najsiromašnejša črn, trpini brez
dela in jela, ki so spali na tlaku in pod
mostovi in grizli skorje kruha in odpadke
sadja, pobrane po jarkih in za vogali: tisti,
ki so postajali pred vrati gostilnic in pred
okni pekaren ter bulili z gladnimi očmi
in se opajali z porogljivim vonjem sveže
hrane, ki je niso mogli kupiti, niti izprositi.
Vsi ti so se nabirali v nepreglednih tolpah
— oni, ki so upali od nove dobe boljšega
življenja in so si bili pripravljene izžeti
zadnjo kapljo svoje uboge, redke krvi v
borbi za svobodo; kajti vedeli so, da je
vsakatero uničevanje dobro in plemenito
delo, ker napravlja prostor za novo rast, in
ker je nova rast na vekomaj boljša in po-
polnejša od stare. In ta siromašna črn je
klicala in prosila pač sedemkrat obupneje
nego kdaj poprej za vsakdanji kruh:

„Orožja nam dajte! Orožja! Kako naj
se bijemo z golimi rokami?“

Kajti v urah velike sodbe je kri člo-
veku slajša od žarkega vina . . .

Tisti hip pa so zadoneli opojni zvoki
vojaške godbe. Prihajala je bliže in bliže,
namah so vsi spoznali njeno koračnico, in
so začuli bližanje velike množice glasov, ki
so peli tiste divje psalme svobode:

Na boj, teptani milijoni,
 grmeč nas kliče dan dejanj !
 Podirajo se trhli troni,
 prostost kipi iz živih sanj !
 Dovolj so trli nas okovi,
 preveč smo trčili besed ;
 zdaj vodi strel in bajonet
 in pest in meč nas k zarji novi !
 Smrt vsemu, kar stoji !
 Bodočnost naj živi !
 Na boj, na boj,
 da iz krvi
 svoboda se rodi !

Še nikoli ni ta pesem tako omamila duš. V tem hipu je navdala vsa srca s svečanim češčenjem; kakor svet plamen je vstala med njimi, razprostrla se je naokoli z naglico viharja, in mahoma je zakraljevala nad grmenjem borbe in nad glušečim krikom množic. Saj je bila pesem, zložena kdovekje v trpljenju sužnjih spon; iz dna srca, hrepenečega po svobodi, so se pač rodile besede in njihov strastni napev. Polglasno so jo peli izprva, s plahimi pogledi naokoli; nato je zadonela ponosneje, krščena s krvavim krstom prvih mučeniških žrtev in prvih barikad; vodila je armado, ko je v strašni bitki odrekla trinoštvu svojo dlan in svojo kri ter se napotila domov, da osvobodi narod sužnjega jarma; ta pesem, ki je utripala v sleherni žili in v najzadnjem odsvitu krasnih hrepenenj vesoljnega ljudstva, je zadonela zdaj vsem kot klic do zmage in do svobodnih dni!

Vojaška godba se je tačas približala. Korakala je pred močnimi polki pehote, ki je na prvi klic generala-diktatorja prisegla republiki zvestobo. General, še mlad mož s črno brado in ognjevitimi temnimi očmi, je jezdil na čelu zvestih čet. Vsi, od diktatorja do zadnjega prostaka, so bili odtrgali znake na pokrivalih ter pripeli trobojne republičanske kokarde. Toda diktatorjeva vojska se ni končavala z zadnjo uniformo: za vojaki so sledile brezkončne vrste oboroženega naroda, od meščana do krepke postave zagorelega delavca, od dečka-dijaka do sivolasega starca, od kmeta s pranaturnim besom na stisnjenih ustnicah, do ženske, ki je stiskala puško z drobno roko, dotlej nikoli vajeno moritve.

Vojaki in množica, ki jim je sledila, so veselo klicali ljudstvu, kje so skladišča z orožjem:

„Vsak dobi svojo puško! Dovolj jih je za vse... In patron je toliko, da bi lahko postreljali zvezde z neba!“

Republičanski polki so korakali na pomoč oddelkom, ki so oblegali konjiško in strelsko vojašnico. — Ležali sta vsaka na drugem koncu mesta, in uporniki, oboroženi samo s puškami, niso mogli konjikom in strelcem do živega, ker so se branili izza trdnih zidov. Naskakovali so z velikim pogumom, a tudi s krvami žrtvami, kajti vsako okno in sleherna lina je bila

podobna žrelu, brez prestanka bruhajočemu ogenj. Konjica je trikrat poizkusila izpad; toda peklenska svinčena toča oblegalcev je podirala konje in ljudi.

To so bile čete, ki jih je za vsako ceno trebalo uničiti: njih vojaki so prihajali iz oddaljene pokrajine, kjer je živel napol barbarski narod, sovražen svobodi in zaščitnik vlade zatiralcev. Diktator se je bal težkih izgub v tem boju na življenje in smrt, ker ni vedel z gotovostjo, ali more računati s pomočjo topništva. — Pri topničarjih je bilo moštvo le po večini pridobljeno za revolucionarno misel, manjši del pa, skoraj polovica, in mnogo častnikov bi se bilo dalo prej posekati, kakor da bi ganili s prstom za osvobojenje. Zato so se bili revolucionarni vojaki zarotili, da pomoré nezanesljive tovariše in častnike, kakor hitro jih nameravane razstrelbe po mestu obvesté o izbruhu splošnega upora. Diktator jim je poslal v prvem hipu nekaj čet na pomoč, toda vhodi so bili še v rokah nasprotnikov, in le v notranjosti vojašnice je divjal boj, krik in streljanje.

Diktator je že celo uro vodil obleganje strelcev; takrat pa pridrevi jezdec z veselo vestjo, da se je upor med topničarji posrečil.

„Vse polno je mrtvih“, je dejal, brisoč si kri na ranjenem čelu. „Tudi med nami

jih je padlo nad sto; častnikov smo poklali dobro polovico . . .“

General je zamahnil z roko; vojak je bil, in vedel je, da brez krvi ni zmage. Vse to klanje in morenje je gledal v duhu že kdovekdaj poprej, ko je z zvestimi prijatelji v nočeh brez spanja ustvarjal načrt splošnega vstanka, potezo za potezo, do najmanjše podrobnosti.

In že se je oddaleč stresal tlak pod težkimi kolesi topov; pet minut kasneje so že postavljali topove. Vodili so jih mlajši častniki: ti so bili deloma že zdavnaj v zaroti, deloma pa so se v trenutku odločitve brez obotavljanja pridružili revolucionarjem. Skoraj vsi so krvaveli od boja; toda komaj zmagalci v prvi borbi, so hiteli v drugo s takšno navdušeno strastjo, da bi jih na vekomaj proslavljala zgodovina krivičnikov, če bi bili pokazali svojo hrabrost in neustrašnost na bojišču, za krono in prestol tirana.

Oblegani sovražniki republike so se branili z besno žilavostjo obupa. Ko so zagledali postavljanje topov, so obsuli republikane s potrjenim ognjem, in mnogo junakov se je zgrudilo v krvi, preden so bile jeklene cevi namerjene in streljanje omogočeno. Toda na mesto vsakega padlega je stopilo pet novih borilcev, in kmalu se je pričela stresati zemlja od kanonade. Z ljutim treskanjem so granate rušile zi-

dovje vojašnic, razletavale se med obupanimi branilci, trgale pod in strop in mesarile telesa. Kmalu se je dvignil na strehi rdeči petelin in zaprhutal z žarečimi perotnicami. Ogenj je pograbil poslopja tuintam; ni trajalo dolgo, in gorela so s širokim plamenom. Takrat pa so oblegani razobesili belo zastavo.

„Pogajati se hočejo; dobro, ustavite streljanje!“ je ukazal general-diktator.

Gromonosna žrela topov so umolknila; zemlja pa je še dolgo trepetala s prestrašenimi drhtljaji. A pred diktatorja so pripeljali dva častnika bledih lic in vročično razburjenih oči.

„Gospoda izvolita?“ je vprašal diktator mrzlo in mirno.

„Zahtevava v imenu našega polkovnika, da nas odpustite z orožjem in z vsemi vojaškimi častmi . . .“

„Na milost in nemilost!“ je zavrnil general kratko. „Gospod polkovnik ima pol ure odloga, da lahko premišlja. Spremite jih nazaj!“

Pol ure je preteklo v strašni napetosti. Vojašnice so gorele dalje . . . Ko ni bilo odposlancev nazaj, je zagrmela nova salva topov; ta hip se je zopet prikazala bela zastava. Odposlanca sta se vrnila: sovražniki republike so bili pripravljene položiti orožje in se predati diktatorju na milost in nemilost, zaupaje v njegovo velikodušje.

General je zahteval, da se postavijo razoroženi sovražniki v dve vrsti, vsaka k drugi strani ulice, pred vsako vrsto — vrsta republičanske pehote z napetimi puškami. Sovražne častnike je poklical pred sebe in jih nagovoril rekoč:

„Gospodje! Republika ne more puščati svojih sovražnikov in nezanesljivih ljudi na svobodi, svoj denar in svoje čete pa potrebuje za boj, in ne zato, da bi jih hranila in stražila. V četrť ure vas dam na svoje obžalovanje ustreliti. Obvestite svoje oddelke!...“

Ostal je neizprosen. Uiti je bilo neoboroženim nemogoče; tiste, ki so poizkušali, je zadel svinec že pred ukazanim trenutkom. Čez četrť ure je dal strel iz topa znamenje, strahovita salva je raztrgala zrak, in ves sovražni polk je ležal v svoji krvi kakor snopje, zloženo drug poleg drugega...

Enako se je zgodilo s konjico. Samo konjem so prizanesli, ker jih je primanjkovalo za republiko.

V.

Mesto je bilo osvobojeno: to je pomenilo svobodo vse dežele. Srce domače zemlje je bilo prenehalo utripati po ukazih tlačiteljev — in vsa domovina je prestala živeti po teh ukazih; srce je oživel v svobodi; prerodilo se je v znamenju neodvisne in neomejene bodočnosti — in glej, do

zadnje žile je stekla nova, prerrojena, svobodna kri, kakor da nikdar ni bilo starih časov in starega gorja. Kakor ogromen plaz se je zvalila narodu teža vekov od prsi, rušeča s svojim lastnim padcem vse stebre, ki so jo dotlej držali. V blaznem begu se je reševalo vse, kar se je balo obračuna s pravico republike. Do boja je prišlo komaj tuintam, kajti vojaške čete, kolikor jih ni prestopilo k republičanom, so bile vesele, če so mogle z begom oteti življenje: diktator ni poznal prizanašanja, sodil je smrt in pisal je s krvjo. Prejšnja vlada ni mogla niti misliti na to, da bi kmalu poizkusila zatreti upor: ena armada se ji je bila izneverila v usodni bitki, druga je z izgubami in s trudom zastavljala prvi armadi pot, tretja je bila priklenjena k drugi meji države, kjer je na oni strani pretil oborožen sosed, na tej pa isto revolucionarno vrenje, ki je bilo na srečnem kraju že ustvarilo svobodno republiko.

Tretji dan po zavzetju Jakobovega domačega mesta je pričelo poslovati sodišče odseka za javno blaginjo. Sestavljeno je bilo iz dvanajstorice sodnikov, od visokega častnika do navadnega prostaka in do delavca, ki je prijel za puško ter se pridružil republikanski legiji; in, predenj so stopali po vrsti vsi, ki so prvi dan napolnili tako nenadoma izpraznjene ječe. Med njimi so bili visoki uradniki, nekdam brez-

obzirni tlačitelji, danes pa plahe kreature, ki so trepetaje sklepale roke pred krvavim tribunalom; bili so domačini, bivši voditelji in zastopniki naroda, ki so v bivših dneh sebično in koristolovsko lagali, da ščitijo njegovo pravico, pa so jo izdajali trinogom: zdaj je tirjal narod njihov račun in je sodil njihove grehe. In pred sodišče so stopali tudi vsi domači in tuji nasprotniki svobode, vsi, ki niso v odločilnem hipu zagrabili zanjo orožja, vsi, ki so poizkusili bežati, in celo vsi tisti, ki so bili sumljivi in nezanesljivi. Sodniki so sodili samo o življenju in o smrti; oprostili pa niso nikogar, kajti diktator je bil ukazal:

„Boljše je, da se moti pravica tisočkrat, kakor da bi oprostila ponevedoma le enega krivca, tisti eden pa bi škodil republik!“

Prvi je bil sojen nadškof, slep privrženec stare vlade, ki je drugi dan po izbruhu upora ukazal vsem svojim svečnikom, naj po cerkvah javno prekolnejo revolucionarje in pridigujejo ljudstvu, naj se vrne k pokorščini do tistih, ki so mu izžemali kri in mozeg s svojim zločinskim, brezvestnim pritiskom. Toda narod je zdaj dobro vedel, da ga iz gorja ne reši niti Bog sam niti duhovščina, ki je svojo oblast še vselej podpirala s tem, da je slepila ljudstvo in ga z nauki o pokorščini in potrpežljivem trpljenju vedoma le še krep-

keje uklepala v jarem posvetnih mogotcev. In ko so ljudje slišali grmenje prokletstva s prižnic in izpred oltarjev, so pobili svečnike; nadškofa je republika proglasila za svojega jetnika, sodišče odseka javne blaginje pa ga je obsodilo na smrt. Dva vojaka sta ga odpeljala na dvorišče pravosodne palače, v kateri se je bila naselila pravica republike; na dvorišču ga je sprejel častnik s samokresom v roki. Vljudno, z rahlim nasmeškom na ustnicah se mu je priklonil, vrgel cigareto po tleh in dejal sivolasemu svečeniku s kruto prijaznostjo:

„Ne zamerite, prevzvišenost! Ne moremo vas ustreliti s celim oddelkom, kakor je bila doslej navada: republika mora uničiti še mnogo izdajalcev domovine, in zato varčuje s patronami. Priporočite me v nebesih, in bodite zagotovljeni, da pošljemo vse vaše prijatelje za vami...“

S temi besedami je bliskoma dvignil samokres, pok strela se je raztreščil med visokimi stenami dvorišča, in krvavi nadškofovi možgani so poškopili peščena tla . . .

Tako se je godilo vsem po vrsti: jedva obsojen, že je imel sleherni svojo kroglo v glavi — ne več ne manj, kajti republika je štedila s patronami. Tla dvorišča so se pokrivala s kupi trupel in s krvjo, ki je črnela v gostih lepljivih, mlakah; tovorni vozovi so neprestano odvažali usmr-

čence k velikim, globokim jarkom zunaj mesta, ki jih je grebel oddelek pijonirjev noč in dan — skupen grob za sovražnike domovine. V štirih dneh je padlo pettisoč smrtnih obsodb, pettisoč strelov je predrlo izdajalske glave, pettisočkrat so pijonirji zunaj mesta dvignili krvavo breme in ga vrgli v globino jarka, zasipaje vrste mrličev s tankimi plastmi zemlje, nanje pa so nalogali nove, nove, venomer nove stotine mrtvih zatiralcev in izdajalcev.

Delo sodbe je bilo gotovo. Po vsej deželi je vladal tisti svečani mir, ki sledi usodepolnim nevihtam. Solnce in dež sta preganjala smrad prelite krvi, narod pa je nabiral sil za boje, ki so ga še čakali, kakor si kmet-korenjak na njivi otira znoj ter nastavlja krepke prsi solncu in vetru, preden iznova zarine oralo v prst, da bi bila setev dobra in žetev bogata . . .

Republika je nato ukazala javno slavlje za zvestimi bojevniki, padlimi v borbi osvobojenja; ne mrkle žalosti, ne turobnih koralov, da bi jih peli menihi v črnih haljah in kalili življenje ulic in hiš z morečimi odmevi: to je bil izprevod kakor ogromna svatba, z godbo in koračnicami, z vriskanjem veselja, z zmagonosnim gromom topov in z zvonjenjem vseh cerkvâ, proglašajočim nesmrtnost junakov, ki so si ustvarili večno življenje v svobodi domovine. Živi bojevniki so korakali mimo grobov svojih mrtvih

tovarišev in pozdravljali njihovo slavo z vojaškimi častmi; diktator pa je nagovoril ljudstvo in sklenil svoj govor z besedami:

„Njih ime bo nerazdružljivo z imenom svobodne republike, kakor so imena zvezd neločljiva od bleska neba. Državljeni, zavidajte jih: pred nami jim cvete sreča, ki ne vemo, če doleti tudi nas: umrli so za domovino!“

*

Mara je preživela te dni v čudnih razpoloženjih. Ko so ponehale vesti z bojišča, in ko je izgubila poslednji up, da še katerikrat v življenju vidi svojega Jakoba, je sledila solzam in ihtenju topa, nema potrnost, ki ni iskala besed in skoraj ni bila več zmožna čustev. Brez razburjenja v srcu, brez plahosti in brez upornega veselja je poslušala prvo grmenje nove revolucije, kakor brez škodoželjnosti sprejela vest o porazu, ki so ga pripravile državi njene lastne čete na oddaljenem bojišču. Kaj bi nji vse to? Ali ni bil končan ves zmisel in pomen njenega življenja? Kako mirno, srečno in varno si je nekdaj predstavljala svojo bodočnost ob strani moža! In zdaj je prišel od nekod zloben vihar ter ji porušil zasanjano zavetje in njegovo toplo, tiho srečo . . . Komaj da so se njene misli še vračale k otroku, ki ji je dozoreval v telesu in čakal bližajočega se rojstva. Toda polagoma jo je napenjanje novega bitja v

njenem životu iznova opozorilo na matersko nalogo; in ko se je navžila te zavesti, je mahoma zagledala vse zunanje reči v luči neznanega, skoraj veselega spoznanja.

Storili so jo nesrečno, njej in otroku so vzeli krepko oporo v boju za obstanek: bodočnosti, ki je bila njena dvakrat sveta last, so izpodkosili življenje s tem, da so tirali Jakoba v uničevalni vihar moritve. Najhujšo krivico so ji prizadejali, njeno nedolžno, k vsemu dobremu pripravljeno dušo so udarili v obraz; o, ti krivičniki — da bi jih mogla dovolj sovražiti, dovolj prokleti! Vse muke zemlje in pekla bi jim želela za plačilo; in kadar se rodi dete izpod njenega srca — že v prvi uri bi mu hotela vcepiti neizčrpen srd in gnev do njih ter ga vzgojiti za krutega, neusmiljenega maščevalca. Kaj jim je storila, trinogom, da so morali pogaziti njene želje in nade? In trenotek, ki bi bil prinesel odgovor temu vprašanju, ni prišel; ostajala je le nejasna, mistiško-strahotna slika temne, železne pesti, pritiskajoče in izžemajoče sleherni sok — tiste pesti, ki je Mari pomenila državo. Ona s svojim zdravim, prirodnim razumom si nikdar ni mogla razložiti, čemu da bi bila na svetu oblast nekaterih nad vsemi . . .

In šele zdaj je pričela umevati svetost uničevanja. Strelí, ki so podirali sovražnike svobode, so ji mahoma zadoneli kakor trombe maščujoče pravice, ki je z drugimi

vred dajala zadoščenje tudi njej. Z divjo radostjo v duši in z bleskom škodoželjnosti v očeh je poslušala, kako se ruši vse staro, z grehi in krivicami pokrito življenje, ter poginja pod ognjem in mečem nove, svobodne dobe. To je bila osveta, osveta milijonov, in tudi njena osveta: kri trinogov in njihovih krvnikov, ki je tekla tam zunaj po ulicah in dvoriščih, je tekla tudi v pokoro za njeno trpljenje. In kot prava ženska je Mara tako vsa vzplamenela v maščevalni ljubezni do revolucije, da je docela pozabila vprašanje: ali Jakob že trohni kdovekje pod tujo grudo, ali živi in se bliža, hrepeneč po svidenju z ljubljeno ženo?...

Bilo je zvečer po slavlju za padlimi. Soba se je odevala z mrakom, a z ulice je prihajala živa luč in neutrudni šum množice. Trume ljudi so korakale po tlaku; zdajpazdaj se je oglasil peket konjice ali zateglo klicanje vojaških rogov.

Mara je sedela v naslanjaču blizo okna in strmela na prosto; njene misli so se zibale med škrlatnimi koprenami jeznih, neusmiljenih sanj. Slišala je trudne, rahle korake, ki so se približali vratom, a ni se ganila; komaj da je dvignila glavo, ko je roka prišleca trikrat potrkala . . .

Nekdo je stal pred vrati in čakal. Nato je zaškripala kljuka, in v sobo se je pomaknila visoka postava, ki ji mrak ni dal razločiti obraza.

„Ali si sama, Mara? Kako je s teboj?“

Čigav glas je bil to? Čustvo, ki je pretreslo ženo, je bilo tako mogočno in radostno, da so ji z bolečino odrekla kolena, ko se je osupla pognala kvišku. Napol onesveščena se je zrušila nazaj. Mož pa je pristopil in ji položil roko na glavo, trdo, skrbno, ljubečo roko; zdaj ga je Mara z obema rokama prijela za obraz, obrnila ga proti razsvetljenemu oknu, spoznala ga in vzkliknila z glasom, zamirajočim od radosti:

„Jakob!“

Jakob jo je hotel objeti, ali roka mu je omahnila navzdol in zdrknila po prsih do krila, kakor da bi hotela nemo vprašati, kako se razcvita neporojeni up. Morda mu je plavala na ustnicah topla beseda; saj je toliko časa pogrešal večernih razgovorov z družico! Toda moči, izpodkopane od trpljenja, popotnih naporov in vsakdanjega stradanja, so mu odrekle; brez glasu se je zgrudil na tla. Ko pa se je preplašena Mara vrgla k njemu na kolena, meneča, da je mrtev, in so se njene ustnice v obupnem trepetu približale njegovim, je začula globoko, enakomerno sopenje: Jakob je bil samo truden do smrti, spal je . . . Žena je kleče ostala pri njem ter sklenila roke, kakor da so ji dolgo pozabljene molitve otroških let iznova oživele v spominu; zdaj šele se

je popolnoma zavedala večne, nerazrešljive vezi, ki je spajala njo, moža in bitje pod njenim srcem.

VI.

Ko se je Jakob drugo jutro prebudil v svoji lepi, novi, široki postelji, ga je vprašala žena:

„Kaj pa zdaj? Ali ostaneš pri meni? Nikar me več ne puščaj same; ne hodi odtod: ura, ko postaneš oče, ni več daleč, dragi moj . . .“

„Mnogo je še nestorjenega“, je menil Jakob z resnobnim, nekoliko trudnim glasom. „Najtežji časi se nam bližajo šele zdaj.“

Mara je strahoma dvignila glavo; ni si mogla misliti, kaj da bi še utegnilo priti strašnega in težkega, ko je domovina vendar osvobojena in sovražnik svobode iztrebljen z rodnih tal. Jakob pa je nadaljeval:

„Delo svobode je opravljeno komaj v domačih krajih; sovražnik pa se bo gotovo rešil svojih stisk, in stavim, kmalu nas naskoči, da nas podjarmi iznova. Dal Bog, da se mu ne bi posrečilo, nego da pogine na vekomaj . . .“

In res, mesec dni po Jakobovi vrnitvi — prav takrat, ko je Mara povila krepkega sinka — je zagrmela v svečani počitek osvobojene zemlje vest, da se je vlada pomirila s sosedom, ki je pretil na oddaljeni meji in vezal eno izmed obeh zvestih

armad, tista armada pa da hiti z vso naglico v boj proti republiki. Republika je nemudoma vrgla nekaj čet na mejo; ker pa je tukaj primanjkovalo naravnih utrd — visokih gorskih grebenov in mogočnih rek, so imele zgolj nalogo, zadrževati sovražnika na njegovi poti do glavnega mesta. Šele tu je bilo mogoče začeti misliti na veliko bitko, kajti vse ozemlje od glavnega mesta pa dalje v notranjost dežele je bilo zelo ugodno za republičane. Armada, ki se je bila uprla na bojišču, je medtem uničevala poslednje ostanke svoje nasprotnice, in diktator si je mnogo obetal, ako prispe o pravem času, kajti združena z republičani je morala biti dokaj močnejša od bližajočega se neprijatelja.

Prvo grmenje topov je otvorilo novo borbo s svojimi strašnimi korali; puške so pripevale pošastno pesem, ki se je zanesla od meje z naglico tja tik do glavnega mesta v srce domovine. Diktator je velel razglasiti, da bo armada poizkušala, držati se tu za vsako ceno, kajti poveljnik uporne armade ga je bil obvestil, da bo najkasneje v treh dneh ob njegovi strani.

Pred glavnim mestom se je vnela strašna bitka: sovražniki so se bili z obupom za svoje življenje, republika z brezprimernim junaštvom za svojo prostost. Kakor daleč je segalo obzorje — vse hiše in vasi v plamenu, vsa polja poteptana, vsa

zemlja razrita od krogel, in sleherna gruda napojena s srdito krvjo borilcev. Prvi dan je noč prekinila divjanje; zmaga se je že hotela nakloniti republičanom, toda vrhovni poveljnik sovražnikov je tiral brez prizanašanja vedno nove čete v smrtonosni ogenj, dokler niso potisnile republičanov nazaj. Drugo jutro sta nasprotnika nadaljevala boj; sovražnik je dobil ponoči ojačenja — zadnje sile, ki jih je mogla vlada sploh postaviti na noge. In glej, s temi četami je izčrpala napor republičanov: zaman vsa besna hrabrost, zaman krčevita obramba s poslednjimi močmi, zaman vsi zgledi poveljnikov, ki so poginjali na čelu svojih oddelkov, da jih je družila s prostakom ista prelita kri in ista posvečena smrt za domovino . . . Česar niso zmogli topovi, kroglijemeti in gosta toča iz sovražnih pušk, česar niso podrla ostra jekla bajonetov, to je premagal napor in skrajna izmučenost: sovražniki so vrgli republičansko vojsko nazaj, tako da je ostalo glavno mesto že popoldne brez obrambe izročeno navalu njihovega levega krila. Ostanki republičanskega desnega krila so se umaknili v mesto; med obupnimi poskusi diktatorja, da bi zopet osvojil izgubljeno postojanko, je napočila druga noč, polna tesnobe in pričakovanja, kaj prinese strašno jutro, ki se je bližalo z udarci brezkončno dolgih, grozopolnih ur.

Nihče ni mislil na predajo: kakor republika ni poznala milosti do svojih trinogov in izdajalcev, tako so vedeli vsi, da meč zmagovalca zdaj tem manj prizanese upornikom, in da ne bo štedil niti krvi starca, žene in otroka v materinem telesu. Vrhutega pa je poveljnik mesta ob 8. uri zvečer prejel od poveljnika bližajoče se uporniške armade brezžično brzojavko:

„Branite poslednji kamen in vsako ped zemlje! Pridemo najkasneje jutri na večer. Zadnja zapreka je strta, pot je prosta.“

Obetal se je boj na ulicah, kakršnega še ni doživela zgodovina. Zato je potekala vsa noč med krčevitimi pripravami. Po navodilih republičanskih častnikov so meščani zabijali vsa okna, bodisi da so se odpirala na ulico ali na dvorišče, ter jih zaslanjali z debelimi žimnicami, s pohištvom in z vsem, kar se je moglo količkaj ustavljati neverjetni moči vojaških krogel. Na podstrešjih so razpostavljali kadi z vodo, da bi bila pripravljena za gašenje požarov; vse, kar je bilo gorljivega, so po možnosti napojili z mokroto vodovodov. Ulica za ulico, od skrajnega predmestja pa do srede mestnega osrčja se je prepregala z naglo izkopanimi globokimi jarki; jarke je polnila voda iz nasekanih vodovodnih cevi, a tostran jarkov so se dvigale strme barikade, segajoče do drugega nadstropja hiš. Naj-

prej so postavljali nekaj metrov za jarki stene iz vsega, kar je bilo dobiti lesenega: tramvajski vozovi, pohištvo, tramovje stavbenih odrov in nalašč razdrtih podstrešij, v naglici obito z deskami. Te stene so na strani, obrnjeni proti jarkom, na debelo obkladali z žimnicami, slamo in peščenimi vrečami ter jih nato spredaj in zadaj obsipali s prstjo. Po vrzelih barikad so gledala izza svojih ščitov preteča žrela topov in krogljemetov, pred barikadami pa je odkopani in zopet zasuti tlak pomenjal dinamitne mine, ki jih je imela zapaliti elektriška iskra izza varnega nasipa naslednje barikade, če se prva ne bi dala več braniti, a to v trenutku, ko pojde preko nevarnega mesta čim najgostejša truma sovražnikov. Pogosti grom razstrelb je naznanjal rušenje tistih poslopij, ki jih je trebalo podreti, da ne bi ovirala obrambe; in tudi plinovke niso razsvetljevale mesta, kajti nevarno je bilo kazati sovražnim topovom še več cilja za streljanje, nego so ga odkrivali metalci luči, razpostavljeni od nasprotnika po gričevju, kolikor se ga je dvigalo nad dolino.

Bližala se je tretja ura, toda delo še ni bilo končano. Poveljnik mesta je bil ukazal zavarovati najbolj ogrožene barikade povrh še z bodečimi žicami, ki so se našle v vojaških skladiščih, in izkopati, koder je bilo še mogoče, takozvane volčje jame, po dnu obsejane z ostrim le-

sovjem in železjem, zgoraj pa pokrite z rahlo odejo trhlih drogov, slame in prsti, ki se je morala udreti pod prvim korakom.

Od hipa do hipa so udarjale sovražne granate, ali branilci mesta so vršili svojo dolžnost, ne ogibaje se mrtvecev in krvi, in povsod je bilo na mestu stoinsto rok za gašenje, tako da se je dvignil plamen le malokod in je vselej kmalu ugasnil.

Bože, kakšno strašno trdnjavo, ustvarjeno v eni sami noči, je zagledalo jutro, ko se je med rahlim aprilskim dežjem pokazala njegova prva, plaha zarja nad nemimi grebeni streh!

In pričel se je boj brez prizanašanja...

* * *

Ali je bilo že poldne? Solnce je gledalo visoko izza mrkih oblakov; toda zvonovi cerkvâ so molčali, pokopani pod zvoniki, razrušenimi od granat, koder pa so še viseli v svojih linah, so med strmenjem neba in med trepetom zemlje ob glušecem gromu boja pozabljali ur in tulili le svoj enakomerni, neprestani, divji ukaz:

„Državljeni! Zvonovi revolucije vas kličejo v poslednjo borbo, in zahtevajo vašo kri za svobodo republike!“

Jakob, s puško ob licu, je ležal na barikadi, ki je imela pasti v najbližjem trenutku. Bila je ena največjih barikad, ki se je vlekla preko široke ulice in je odločala

o zavzetju ali nezavzetju celega velikega dela mesta. In Jakob ni mislil na svojo Maro in na svojega malega Jakoba, ki je drhtel in plakal v materinem naročju kdo-vekje doma v globoki kleti; Jakob ni videl hišnih sten na desni in na levi strani ulice, kjer je vsaka drobna strelnica v zadelanih oknih bruhala blisk za bliskom, smrt za smrtjo v naskakujoče sovražne mase, ni slišal podiranja zidov, ni čutil krvi svojih tovarišev, ki ga je obrizgavala med ljutim mesarenjem granat, ni čul niti ječanja ranjencev, niti krikov smrti, niti škripanja in rohnenja kletev, ki so nezavedoma uhajale njemu in drugim ob njegovi strani: gledal je samo sovražnike, udirajoče v ulico, ki je ležala pred njim, videl je krčevito valjanje zadetih, čutil je kakor v resnici vonj njih razlite krvi, in streljal je, streljal, vse venomer, do brezčutnosti omamljen od sladke strasti borbe in uničevanja. On ni zapazil, da sta obadva topova na njegovi barikadi in obadva kroglijemeta že brez moštva; ni se zavedal, da je on edini, ki še živi in pošilja dobro namerjeni svinec v bližajočo se gosto tolpo neprijateljev; bilo je, kakor da mu je duša že zdavnaj umrla, on pa je zgolj še stroj — telo, služke višjemu namenu moritve in maščevanja.

Takrat pa je začutil, kakor da mu je padla na glavo mogočna roka ter blagoslo-

vila njegove oči in razprostrla pred njimi veliko, krasno luč: vse je zasijalo naokoli. Zaklical je:

„Živela republika!“

Luč je sijala še vedno in je bila čimdalje silnejša in mogočnejša. Iz tal pred barikado, tam, kjer je bil tlak razkopan in zopet zasut, in koder je dirjalo ta hip vse polno sovražnikov proti njemu, pa se je zdajci dvignil nebotičen vrtinec kamenja, zemlje, prahu, dima in ljudi...

Treska razstrelbe Jakob ni slišal, niti ni videl, kako sta se od njene sile podrli na ulico dve ponosni pročelji hiš; večna tema se mu je spustila na oči — Jakob je bil mrtev, za svobodo in za domovino...

* * *

A kmalu je pojenjal sovražni pritisk na mesto. Z oddaljenega holmovja se je oglasilo grmenje drugih topov: uporna armada je bila dospela in brez obotavljanja pričela boj. Njen poveljnik in diktator sta zagrabila sovražnike od dveh strani, tako da so morali pod tem uničujočim objemom nemudoma umakniti svoje čete iz mesta. Zunaj pa, na prostem polju, se je odigralo v par urah zadnje dejanje krvave igre ter se končalo s porazom in divjim, brezumnim begom nasprotnika.

Republika je bila oteta za vselej!

Med tistimi, ki so po ulicah in bari-
kadah iskali svojih dragih, je bila tudi Ma-
ra, še nekoliko šibka od poroda, z malim
Jakobom v naročju. Solnce je že zahajalo,
grom bitke je pojenjaval, in zvonovi revo-
lucije so s cerkvenih lin v svečanih zvokih
proslavljali zmago, ko je Mara po nešteti-
h vprašanjih, vsa upehana od iskanja, dospela
pred mrtvo truplo svojega soproga. Krogla
mu je bila snela vrh lobanje, obraz pa,
dasi okrvavljen, je bil brez rane, in ko mu
je Mara izmila kri, je zasijal v prej nez-
nani krasoti. In solze, ki so se udrle ženi
po licih, niso bile solze obupne žalosti;
zdaj je Mara vedela, da je z neizprosno
nujnostjo moralo priti vse, kar se je zgo-
dilo, in da je bila Jakobova smrt le ena
izmed tisočeri- žrtev, ki jih je zahtevala
osvoboditev domovine. V tem trenutku se
je dopolnilo prečudno svetotajstvo njunega
zakona: Mara je bila z Jakobom ena duša,
in zdelo se ji je, kakor da je ostal posled-
nji zaključek moževih misli njenemu srcu
kot sveta, neizbrisna dedščina. Dvignila je
dojenčka na drhtečih rokah in mu zaklicala
z zamirajočim glasom:

„Glej, Jakob, ti z imenom onega, ki
se je boril z Bogom samim; glej, tvoj oče
je dal srčno kri, da je osvobojena domo-
vinska zemlja: polje svobodno, gore svo-
bodne, ljudje — svobodni! Tvoj oče je
umrl, da ti ne boš hlapčeval . . . Daj, da

te poljubim, sinko; mati te bo čuvala v življenju. Da bi bila sleherna kapljica nje-
nega mleka ljubezen do svobode in do
zemlje, ki jo je oče odkupil s svojo krvjo!
Jakob, otrok revolucije, naglej se svobod-
nega solnca; in kadar boš velik, bojuj se
proti vsemu, kar je jarem in mrak: domo-
vina je sveta zemlja, s krvjo očetov pogno-
jena, s solzami mater napojena; ne živeti
zanjo, ne umreti zanjo te ne bodi strah!"

